

O'ZBEK XALQ LATIFALARIDA QADIMIY MIFOLOGIK UNSURLARNING AKSI

Isaqova Ellora Madamin qizi

Magistr, Farg'ona viloyati Toshloq tumani 6-maktab o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Annotatsiya: Maqolada o'zbek xalq latifalaridagi mifologik unsurlar va ularning tavsifi haqida ma'lumot beriladi. Xalq latifalari misolida ulardagi turli qarashlar va dalillar izohlab o'tiladi. Latifalardagi mifologik izlar yangi dalillar va mulohazalar yordamida obyektiv yoritiladi va avvalgi tadqiqotlarni yanada boyitadi. Natijada mavzu mohiyati yanada ayonlashadi va mavzu ko'lamini yanada aniqroq tadqiq etishga ko'maklashadi.

Kalit so'zlar: latifa, janr, mifologik unsur, "hayot daraxti", obraz, Afandi

ОТРАЖЕНИЕ ДРЕВНИХ МИФОЛОГИЧЕСКИХ ЭЛЕМЕНТОВ В УЗБЕКСКИХ НАРОДНЫХ АНЕКДОТАХ

АННОТАЦИЯ

Аннотация: В статье представлены сведения о мифологических элементах узбекских народных сказок и их описание. На примере народных анекдотов поясняются различные взгляды и доводы в них. Мифологические следы в анекдотах объективно освещаются с помощью новых фактов и соображений и дополнительно обогащают предыдущие исследования. В результате суть темы становится более понятной и помогает более точно исследовать объем темы.

Ключевые слова: анекдот, жанр, мифологический элемент, «дерево жизни», образ, Эфанди.

REFLECTION OF ANCIENT MYTHOLOGICAL ELEMENTS IN UZBEK FOLKLORE ANECDOTES

ABSTRACT

Abstract: The article provides information about mythological elements in Uzbek folk tales and their description. On the example of folk anecdotes, various views and arguments in them are explained. Mythological traces in the anecdotes are objectively illuminated with the help of new evidence and considerations and further enrich previous studies. As a result, the essence of the topic becomes clearer and helps to more accurately research the scope of the topic.

Key words: anecdote, genre, mythological element, "tree of life", image, Efandi

KIRISH

Latifalar kichik hajmli, puxta ma'noli, bir lahzada aytiluvchi, fikrni aniq va mufassal bayon etuvchi janr bo'lsa ham ularda hayotning turli jabhalari kulgu ostiga olinish bilan bir qatorda insonlarni ezgulikka chorlovchi, yaxshilik urug'larini sochuvchi xalq og'zaki ijodining o'ziga xos namunasi ekanligini anglashimiz mumkin. Ular xalq hayotining ma'lum bir parchasini kulgi ostiga olishi bilan bir qatorda, chuqur ibratli xulosalar berishi bilan ham ahamiyatlidir. Xalq latifalari o'zida xalqning turmush tarzi, an'analardan xabar beruvchi namunalar sifatida ham o'ziga xos o'rin tutadi. Shuningdek, ularda o'zbek xalqining qadimiy diniy tasavvurlari ham o'z aksini topganiga guvoh bo'lamiz. Mazkur maqolamizda latifalardagi mifologik qarashlarning aks etishi haqida so'z boradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

O'zbek xalq latifalariga qiziqish XX asrning boshlarida boshlangan edi. Biroq, chinakamiga to'plash, nashr etish, ilmiy tadqiq qilishga 30-60-yillarda asos solindi va turli darajada hozirga qadar davom etib kelmoqda. Xususan, Farida Yo'ldoshevaning mazkur janrga bag'ishlangan "O'zbek latifalarida Nasriddin afandi obrazi" nomli monografiyasi bu yo'nalishdagi katta yutuqlardan bo'lsa, Sayyid Burhoniddin ibn Mavlononing "O'qing, kuling, tafakkur qiling" asaridagi latifalarga hikmatomu

sharhlar (tarjimon va izohlar muallifi Abdumurod Tilavov) ham ushbu janrni yanada kengroq o'rganishda asosiy manba hisoblanadi.

Maqolada prezidentimiz Sh. M. Mirziyoyev asarlarida qo'yilgan metodologik tamoyillarga asoslaniladi hamda ish folklorshunoslik erishgan nazariy va amaliy qarashlar asosida yoritiladi. Ishni yoritishda analiz, sintez, qiyosiy-tarixiy, individual va germeneytik tahlil metodlaridan foydalaniladi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR Latifalarning e'tiborli tomoni shundaki, ularda savol-javob qilayotgan taraflar bir-birini butkul yechimi topilmas vaziyatda qoldirishga urinadilar. Bu vaziyatda esa eng og'ir holat Afandining gardaniga tushadi va u hamisha vujudga kelgan vaziyatdan o'ta chiroyli tarzda yechim topib o'z qismatini yengillashtira oladi. Nasriddinning vaziyatini to'g'ri baholashiga va favqulodda to'g'ri yechim topishiga tassano aytmasdan ilojimiz yo'q. Afandi latifalari matnini o'rganish qahramonimizning o'zbek tilini, uning boy imkoniyatlarini, qochirmalarini juda yaxshi his qilishini dalillaydi. Nasriddin bir ko'rinishda soddagina bo'lib, tilimizning go'zal jihatlarini namoyish qilib qo'yadi. Shu xususiyati bilan ham latifalar o'ziga xos estetik vazifa bajaradi.

Latifalarda xalq e'tiqodlarining izlari bor yoki yo'qligi masalasiga urg'u berish va ularni izlab topish latifalar vositasida o'sha xalqning qadimgi hayoti haqida bir muncha tasavvur paydo qiladi. Nasriddin Xo'ja latifalaridagi mifologik unsurlarni tahlil qilish ana shu xalqning o'tmishi, o'y-fikrlari va madaniyatini o'rganishda ham katta ahamiyatga ega.

Afandining bolalarni aldashi bilan boshlanadigan latifada ham biz turkiy xalqlarning mifologik qarashini anglashimiz mumkin. Afandi sinab ko'rish uchun bolalar afandi ko'chadan o'tayotganda chumchuq bolasini olib bering, deb daraxtga chiqarib yuborib, kalishini olib qochamiz, deb o'ylashibdi. Afandi xuddi ularning maqsadini bilganday ularning yoniga kelgach darhol to'nining etaklarini yig'ishtirib, kovushini to'nining ichiga solib olganicha daraxtga chiqa boshlabdi.

Bunday bo‘lishini kutmagan bolalar so‘rashibdi:

- Afandi, daraxtga chiqyapsan-ku, kovushning nimaga kerak?
- Balki u yerdan u yoqqa yo‘l bordur, yo‘l bo‘lsa, yonimda turgani yaxshi, – deya javob

beribdi Afandi.

Latifada uchraydigan daraxtning narigi yo‘li haqidagi fikr turkiylarda muqaddas daraxt haqidagi e‘tiqodni eslatadi. Ma’lumki, muqaddas daraxt turk mifologiyasining eng muhim elementlaridan biri va ko‘pincha hayot daraxti sifatida namoyon bo‘ladi. Daraxtning narigi yo‘li bo‘lishi uchun narigi dunyo bo‘lishi kerak, turklar narigi dunyoning borligiga ishonganidek, daraxtning narigi dunyo bilan aloqa o‘rnatishda muhim roli borligiga ham ishonishgan. Bu dunyodan u yerga o‘tishda “Hayot daraxti” motivi asosiy ma’no kasb etadi. Turk mifologiyasiga ko‘ra, birinchi insonlar yaratilgan daraxt aslida hayotning o‘zi, har ikki dunyoni ham o‘z ichiga oladi. Masalan, yoqut turklarining dostonida xudo shoxsiz daraxtni ko‘rib, “Daraxtga shoxsiz qarash yaxshi emas, shoxsiz daraxtga qarash yoqimli emas, to‘qqiz shox Daraxtda o‘sadi. “Yana Xudo aytadi: To‘qqiz novdaning ildizidan to‘qqiz kishi va to‘qqiztasi hosil bo‘lsin. Millat bo‘lsin” deydi va shunday qilib insoniyat yaratilgan. Daraxt Xudoga yoki boshqa dunyoga yetib borish vositasi sifatida ishlatilgan. Boshqa tomondan daraxt bilvosita turkiy mifologik tasavvurda shamanlarda o‘zlarining marosimlarida osmonga ko‘tarilish va yer ostiga tushish uchun xizmat qilgan. Yana ayrim manbalarda aytilishicha, shamanizmga kirish va davolashda daraxtga chiqish bilan amalga oshirilganligi ma’lum. Latifadagi hazilga bir qarashda Xojaning oyoq kiyimini o‘zi bilan olib ketishiga uning tuflisi o‘g‘irlab ketmasliklari sabab bo‘lgan, deb o‘ylash mumkin. Biroq Nasriddin Xo‘janing “Balki u yerdan nari yo‘l bordir” degan gapi oddiy gap emas. Bu so‘z turk mifologiyasidagi hayot daraxti motivi va bu daraxtning uchida mavjud deb hisoblangan samoviy yashash joyiga ishonish ta’sirida aytilgan so‘z hisoblanadi.

Nasriddin Xoja ham o‘z hazillarida hodisa va mavjudotlarini xuddi qadimgi turkiylar kabi atrofida ko‘rgan mavjudotlar bilan tushuntirishga harakat qilgandir. Masalan, tovuq haqidagi latifada ham ushbu holat mavjudligini anglaymi

Afandining tovug'i bir gala jo'ja ochib chiqqan edi, biroq oradan ko'p vaqt o'tmay, tovuqning o'zi o'lib qoldi. Afandi jo'jalarni ushlab, hammasining bo'yniga qora latta bog'lab qo'ydi.

Bu tomoshani ko'rgan birov Afandidan so'radi:

-Afandi jo'jalarigizning bo'yniga nega qora latta bog'lab qo'ydingiz?

-Bular, rahmatli onalarining azasini tutyaptilar, -dedi Afandi jiddiy turib [3, 68-bet].

Xojaning onasi vafot etib ketgan jo'jalarining bo'yniga qora mato bog'lashi turk madaniyatidagi motam an'analariga to'g'ri keladi. Anadolida motam liboslarining rangi qora. Ayrim qishloqlarda ayollar o'limning 52-kuniga qadar kiyimlarini ichkaridan kiyib, boshlariga qora ro'mol o'rashadi. O'zbeklarda ham xuddi shunga o'xshash holat mavjud. Biror yaqini vafot etganlar qora yoki to'q ko'k kiyim kiyib yurish odati qadimdan bor bo'lgan. Bu aza saqlash bir yil davom etgan va vafot etgan odamning "yili"dan so'ng motam libosi yechilib, "oq" kiyishgan. Nasriddin Xo'ja hazilida xalq e'tiqodiga bog'liq bo'lgan motam izlarini ko'ramiz, Xo'ja esa jo'jalari bo'yniga qora mato bog'lab motam tutayotganini aytadi. Quyida keltiriladigan latifada ham turkiy xalqlardagi qadimiy mifologik qarashning o'z aksini topganini ko'rishimiz mumkin:

Afandidan bir kun so'radilar:

-Tong otgach odamlar nega bir tomonga qarab yurmasdan, har tomonga qarab yurib ketadilar?

- Ey tentaklar! – deb xitob qildi Afandi,- Shuni ham bilmaysizlarmi? Agar odamlar bir tomonga qarab yurganlarida , yer ag'darilib ketar edi-ku[3, 68-bet]

Bu fikrdan tushunganimizdek, Xoja tasavvur qilgan dunyo tekis olamdir. U aytadiki, agar hamma odamlar bir tomonga ketsa, bu muvozanat buziladi va bu muvozanat g'oyasi bizga begona emas. Ushbu g'oyaning asosiy g'oyasiga Oltoy yaratilish dostonlarida dunyo baliq va ho'kiz shoxlarida joylashgan motivlari mos keladi. Baliq er ostida turganda, shimolga qaragan baliqning boshi mahkam bog'langan, bu baliq boshini harakatga keltiradi,

shuning uchun suv toshqini va zilzilalar sodir bo‘ladi degan fikr dunyoning tekisligi va uning muvozanati juda sezgir ekanligidan dalolat beradi. Bundan Xojaning fikriga ko‘ra, odamlar boshqa yo‘nalishga ketganda bu muvozanat saqlanib qoladi. Bu qadimgi mifologik qarashlar bo‘yicha mantiqan to‘g‘ri.

Qadimiy mifologik tasavvurlarda har bir hayvon, o‘simlik turi qandaydir bir ma’no bildirgan. Dastlab turkiylardagi kuchlilik va hokimiyat razmzi bo‘lgan bo‘ri bilan birga qarg‘a timsoli keyinchalik o‘zining qarama-qarshi ma’nosiga aylanadi. Mana shunday ma’noni quyidagi latifa mazmunidan ham bilib olishimiz mumkin:

Afandining xotini kir yuvib o‘tirar edi, birdan sovunni qarg‘a olib qochdi. Xotini uning orqasidan hay-haylab quvlagan edi, afandi:

-Qo‘yaver, xotin, qarg‘aning ust-boshi biznikidan ham kir ekan, - dedi[3,36-bet]

Xo‘janing bu hazilidagi diqqatga sazovor jihati shundaki, qarg‘a haqida salbiy obraz chizib berilgan. Agar e’tibor bersak, qarg‘a yuvinish kerak bo‘lgan, iflos tarzda sifatlanaypti va uni afandi yordamga muhtoj hayvon deb hisoblamoqda. Hazilda qarg‘a haqida bunday salbiy obraz yaratilishiga turkiy xalqlar e’tiqodlaridagi qarg‘a haqidagi salbiy qarashlar sabab bo‘lgan. “Boshida qo‘rg‘a haqidagi e’tiqodlar ijobiy bo‘lib, ko‘plab dostonlarda qarg‘aning muqaddas bo‘ri bilan birga bo‘lishi va bo‘rining yordamchisi bo‘lishi” keltirilgan. Lekin islom dinidan boshlab qarg‘a xalq e’tiqodlarida salbiy ma’noga ega bo‘la boshlaydi. Islom an’analarida tez-tez uchrab turadigan bir rivoyatda keltirilishicha Muhammad (s.a.v.) payg‘ambar dushmanlaridan qochish uchun g‘orga yashiringanlarida, uni birinchi bo‘lib oq qarg‘a payqab qolgan va u “Gar! Gar! Bu g‘or! G‘or!” deb nishona bergan, Ammo uni tushunmagan Muhammad payg‘ambarning dushmanlari g‘orga qaramay kelib o‘tib ketishadi. Payg‘ambar g‘ordan chiqqanda qarg‘ani qora qilib la’natlaydi. O’sha kundan boshlab, qarg‘a bu Gari Gar! U masxaraboz qichqirig‘ini takrorlashi kerak. Qarg‘aning tobora salbiy ma’noga ega bo‘lishi va omadsiz deb hisoblanishining sabablaridan biri uning qora rangidir.

Turk madaniyatida qora motam, o'lim, yovuzlik, salbiylik ma'nolarida keladi. Uning rangi qora ekanligi salbiy xususiyat sifatida aks ettirilgan. Boshqacha aytganda, bu bandda turk xalq e'tiqodlarida qarg'aning salbiy obrazi mavjud bo'lishda davom etmoqda.

XULOSALAR

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, latifalarda xalqning urf-odat va an'analari, turmush tarzi aks etganligi uchun ulardan mifologik qarashlarning ma'lum bir shakllarini uchratishimiz mumkin. Ular qadimgi turkiylarning diniy tasavvurlari, olamni tushunishlari va milliy an'analaridan dark beruvchi muhim manba sifatida ham o'ziga xos o'rganishga, tadqiqotlarga muhtoj.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdusamatov H. O'zbek sovet satirasining ba'zi masalalari. –Toshkent, O'zfanakademnashr, 1960. 183 bet. –B.196.
2. Adabiyot nazariyasi / M.K.Nurmuhamedov tahriri ostida. 2 tomlik. – Toshkent, Fan, 1979. 236 bet. – B.416.
3. Afandi latifalari /To'plovchilar: B.Sarimsoqov, F.Yo'ldosheva. –Toshkent, Adabiyot va san'at, 1990. –B. 272 .
4. Akramov G'. Mifologiyaning ayrim epik janrlar bilan o'zaro munosabati // O'zbek folklorining epik janrlari / O'zbek xalq ijodi bo'yicha tadqiqotlar. – Toshkent, Fan, 1981. – B.96 .
5. Ashurov T. O'zbek xalq dostonlarida satira va yumor. –Toshkent, Fan, 1974. –B.56 .
6. Imomov K. Latifalar // O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. –Toshkent, O'qituvchi, 1990. 250 bet. -B.216-222.
7. Imomov K. O'zbek xalq nasri janrlari tasnifi //O'zbek tili va adabiyoti. –Toshkent, 1998. - №1. -B. 45-50.

- 8.Jo'rayev M. O'zbek xalq nasri janrlarini tasnif qilish mezonlari //O'zbek tili va adabiyoti. –Toshkent, 1996. -№5. -B.28-35.
- 9.Tilavov A. O'qing, kuling, tafakkur qiling.(Nasriddin Afandi latifalariga hikmatomuz sharhlar).- Toshkent,Sano-standart, 2020.95 bet. –B, 95.
10. Yo'ldoshev Q. Yo'ldosh M. Badiiy tahlil asoslari. – Toshkent,Kamalak, 2016. 358 bet. – B. 59-88.
- 11.Yo'ldosheva F. O'zbek latifalarida Nasriddin afandi obrazi. –Toshkent,Fan, 1979. 101 bet. –B. 25-82.
- 12.Rustamov I.T. Kichik janr matnlarining pragmatik kognitiv va milliy madaniy mohiyati (O'zbek va ingliz latifalari misolida). 2019.134 bet. –B. 10-38.
- 13.Yo'ldoshev U.R. Hajviy matnlar tarjimasining lingvostilistik va lingvokulturologik xususiyatlari (ingliz tiliga tarjima qilingan o'zbek xalq latifalari misolida) 2017. 164 bet. – B. 10-28.
- 14.Yusupova H.O'. O'zbek xalq og'zaki nasri namunalarining inglizcha tarjimalarida milliy koloritning ifodalanishi(ertaklar, latifalar misolida). 2011. 170 bet. –B. 28-35.
- 15.Suvanqulov B.M. O'zbek xalq latifalarining janr xususiyatlari va badiiyati. 2007. 175 bet. –B. 35-59.